

Васьків М. С.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу філології*

*Науково-дослідного інституту українознавства
м. Київ, Україна*

ЯН БЖЕХВА І ЙОГО ПЕРЕКЛАДИ ВІРШІВ МАГТИМГУЛИ ПИРАГІ (МАХТУМКУЛІ ФРАГІ) ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ

У 2024 році туркменський народ і вся світова громадськість відзначатимуть знаменний ювілей – 300-річчя від дня народження визначного поета Магтимгули Пирагі (Махтумкулі Фрагі). При підготовці до цієї дати туркменські науковці й журналісти збирають усю інформацію, що стосується перекладів творів класика туркменської та світової поезії мовами народів світу, популяризації його творчості в різних країнах Азії, Європи й інших частин світу. Для цього автор цих рядків зібрав інформацію про польськомовне видання віршів Магтимгули.

Польською мовою ретранслював твори-пісні Пирагі дуже відомий письменник (особливо для дітей багатьох європейських країн, – Ян Бжехва (1898–1966). Відомий він за межами Польщі передусім як автор повістей про пана Кляксу: «Академія пана Клякси» (1946), «Мандри пана Клякси» (1961), «Тріумф пана Клякси» (1965), екранізовані в 1980–2000-ні роки [2]. Також часто перевидавалися його збірки віршів для «Танцювала голка й нитка» та «Качка-дивачка» [6]. Був Ян Бжехва автором творів і для дорослих. Це сатиричні вірші й «серйозні» твори 1920–30-х років, стосовно яких критики кидали докори в тому, що вони дуже подібні на поезії його двоюрідного брата Болеслава Лесьмяна [5]. Після Другої світової війни Я. Бжехва був конформістом із новою владою, оспівував Йосипа Сталіна, соціалістичний устрій, сільгоспоперативи, вітав так званий соціалістичний реалізм у літературі. В останні роки життя, крім творів для дітей, він майже нічого не писав і не публікував. Подейкують, що це була така пасивна форма опозиції до офіційної ідеології, насаджуваної СРСР і Польською об'єднаною робітничою партією [6].

На окрему увагу заслуговує «український» слід Яна Бжехви. Він народився в Центральній Україні, у Жмеринці. Батьки переїжджали з міста до міста територією Російської імперії, освіту майбутній письменник і юрист отримував у різних містах. Вищій освіті у Варшаві

безпосередньо передувало навчання знову на території сучасної України – в Навчально-виховному закладі отців єзуїтів у Хирові, містечку в теперішньому Самбірському районі Львівської області, в кількох кілометрах від кордону з Польщею [6].

Інформації про переклади Бжехви з Магтимгули практично немає, хіба що коротка нотатка Божени Цесельської «Махтумкулі в польському перекладі» [4]. Нотатка суто констативна, бо авторка зазначає, що книгу перекладів майже випадково в містечку Скенпе (Влоцлавське воєводство) знайшла студентка з Туркменістану, яка навчалася в Польщі. Вся подальша інформація про Магтимгули (Махтумкулі) та його лірику в нотатці – це переказ передмови Я. Бжехви до книги перекладів і публікація однієї поезії польською мовою («Czemu?»). Навіть у найрозлогішій і найповнішій монографії про життя і творчість Яна Бжехви – книзі Маріуша Урбанека «Бжехва не для дітей» – ні про Пираги, ні про причини звернення до нього, ні, тим паче, про книгу перекладів немає жодної згадки [8].

Можна лише здогадуватися, чому Я. Бжехва звернувся до перекладів із туркменської поезії. Можливо, до цього спонукало знайомство із книгою перекладів Магтимгули російською мовою за 1949 рік, у якій містилися ретрансляції з туркменської біля 200 творів поета. та факт залишається фактом: у 1954 році в Державному видавничому інституті у Варшаві був виданий книга-метелик усього на 28 сторінок із перекладом 12 творів Магтимгули Пираги польською мовою; перекладач один – Ян Бжехва [7].

Ян Бжехва стверджує, що «для європейського читача зробили їх (вірші Пираги. – М. В.) доступними лише переклади російською мовою, які почали з'являтися після Жовтневої революції» [7, с. 3]. Це було хибне твердження (свідоме чи несвідоме – невідомо), оскільки перші переклади російською мовою, інформація про туркменського класика були опубліковані ще у другій половині XIX століття в російській періодиці. А передували їм книга Армінія (Германа) Вамбері й першої за часом публікації видання Олександра Ходзька-Борейка за 1842 рік (*Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou...*, London, 1842; 2nd ed., London, 1864). (Про дослідження, збирання й публікацію творів Магтимгули детальніше можна прочитати, зокрема, у виданні: [1, с. 10–11, 33–37].)

Більше про польського першого публікатора творів Магтимгули можна дізнатися зі статті про нього в електронній «Encyclopedia Iranica» [3]. Із неї можна дізнатися, що книга Ходзька-Борейка була опублікована в 1842 році, перевидавалася в 1864-му, була перекладена французькою й перською мовами, фрагменти книги також були опубліковані в перекладі польською мовою. А виданню «Зразків

народної поезії Персії...» передував друк оригінальної поеми Ходзька-Борейка «Derar» («Перлини») в Санкт-Петербурзі в 1829 році якраз за мотивами східного фольклору.

Та повернімося до видання Матимгули в перекладах Яна Бжехва. Книга складається з безіменної передмови (чи вступу), перекладів польською дванадцяти текстів Пираги і Приміток (Пояснень). Примітки займають усього одну сторінку (s. 27) і складаються з 14 коротких статей-пояснень окремих власних назв (Ахал, Джемшид, Несімі, Нуширван, Рустем, Сапа, Сулейман, Заравшан) і загальних понять (ходжа, дугар, каландар, райхан, шахір), наприклад: «Й о м у д, Г о к л е н, Т е к е – туркменські племена» [7, s. 27].

Коротка передмова без назви (s. 3–5) знайомила польських читачів із іменем туркменського поета-класика, його новаторством, основними мотивами творчості, особливостями поетики, дуже короткою історією перекладів російською мовою. Я. Бжехва поділяє творчість Пираги на п'ять циклів-мотивів і наводить приклади для них із тих поезій, які він переклав польською мовою: «Твори Махтумкулі відповідно до їх змісту можна розділити на п'ять основних циклів: роздуми про рідний край (напр. *На чужині*), роздуми про долю та вчинки людини (напр. *Не варто*), роздуми про себе (напр. *А братів немає*), роздуми про кохану й роздуми про світ (напр. *Дай відповідь – відповідаєм*)» [7, s. 4–5].

Що стосується самих перекладів, то Ян Бжехва намагався дуже точно відтворити жанрові особливості гошги й газелей, зберегти строфічний малюнок і римування поезій Магтимгули. Виняток становить хіба що поезія «Niezniszczalne» («Незнищенне»), в якій 4-версні строфи гошги передаються 2-версними бейтами. Можливо, це викликано зменшенням проблем із римуванням, бо створити рими для кожного окремого двовірша, ніж по три рими на кожен чотиривірш, а крім цього, зв'язати всі строфи єдиною римою в кожному останньому версі чотиривірша.

Як і в решті перекладів, у «Незнищенному» зберігається, відповідно до оригіналу, ім'я чи псевдонім (тахуллус) туркменського поета:

Tak powiada Machtumkuli – dusza niczym nie splamiona,
Odkąd Bóg na niego spojrzal – kwitną ziemi tej plemiona!

Варто також зазначити, що в двовіршах газелей Ян Бжехва не вдається до такого спрощеного римування, як у «Незнищенному», зберігаючи канонічну монориму в усьому творі – перекладі оригіналу, тобто між собою римуються обидва верси першої строфи й усі наступні другі (й останні) верси в кожній наступній строфі: *paczuli – rozsnuli – prszeczuli – czulej – tuli – koszuli – kuli* (дієслово) – *kuli* (іменник) – *Machtumkuli*.

Майстерність перекладу Яна Бжехви виявляється й у збереженні римування гошги (виокремимо рими напівжирним друком), зокрема й перед рефреном, що називається у східній поезії редифом (відзначимо курсивом):

Na próżno jesteś ze swych skarbów **dumny**;

Nadejdzie kres. I **cóż**, *dlaczego śpisz?*

Bogaty jesteś, wierze, lecz do **trumny**

Bogactw nie weźmiesz **już**. *Dlaczego śpisz?*

Ciało niewiecznie będzie schronem **ducha**;

Bogactwo – miód, a żądza zysku – **mucha**;

Jesteś badylem; świat to **zawierucha**,

A reszta – złudny **kurz**. *Dlaczego śpisz?*

У складніших строфах Я. Бжехва намагається були якомога ближчим до оригіналу в римуванні, та не завжди це вдається. Наприклад, у 7-версних строфах (мусаба) поезії «*Na obczyźnie*» («На чужині») перекладачеві не вдається об'єднати однією римою шість перших версів у кожній строфі (але останні верси кожної строфи між собою, як і належить, римуються; через усі до єдиного верси проходить рефрен-реди́ф у кінці віршів *byłem – я був*). Тому в першій строфі римуються перед реди́фом 1–4 і 5–6 верси, у другій строфі – 1–2, 3–4 і 5–6 верси. В результаті маємо таку схему римування: *aaaabbc ddeeffc* (замість традиційної *aaaaaaa bbbbbbba*, як у Магтимулі).

У передмові Ян Бжехва зазначає, що «З однаковою майстерністю Махтумкулі користувався семи-, восьми-, одинадцяти- й чотирнадцяти-складником» [7, s. 4], тому він теж чітко дотримується однакової кількості складів у кожному версі в конкретній поезії – від восьми («*Najpiękniejsza*») і десяти («*Ześlij deszcz, mój sułtanie*») до шістнадцяти («*Odpowiedź – Odpowiadamy*») і навіть вісімнадцяти («*Ukochana*»). Очевидно, це було не надто складно для перекладача, бо в польській версифікації традиційним вважається силабічне віршування з однаковою кількістю складів у версах.

Услід за перекладачем можемо констатувати, що основною заслугою книги перекладів було те, що «Приносьте він уперше польському читачеві ім'я Махтумкулі» [7, s. 5]. Шкода, що цей перший досвід ознайомлення польської аудиторії з іменем, біографією та творчістю туркменського класика не отримав подальшого продовження й залишився практично в забутті. Та можемо також стверджувати, що здобуток Яна Бжехви полягає не лише в самому факті популяризації Магтимулі та його віршів. Перекладач виявився дуже уважним, скрупульозним майстром, який зумів доволі повно відтворити екзотизм східної, туркменської, поезії й досконалість версифікації Пираги, за що Я. Бжехва заслуговує всіляких схвальних і добрих слів.

Література:

1. Васьків М. Магтимгули Пираги (Махтумкулі Фрагі): літературний портрет. Київ : АВІАЗ, 2019. 148 с.
2. Ян Бжехва (укр.) : URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Ян_Бжехва](https://uk.wikipedia.org/wiki/Ян_Бжехва)
3. Chodźko, Aleksander Borejko. *Encyclopedia Iranica* : URL: [https://www.iranicaonline.org/articles/ chodzko-aleksander-borejko](https://www.iranicaonline.org/articles/chodzko-aleksander-borejko)
4. Ciesielska, B. Machtumkuli d polskim przekładzie : [Zasób elektroniczny]. URL: <https://enesaj.pl/2020/06/machtumkuli-w-polskim-przekladzie/>
5. Culture.pl. Twórcy. Jan Brzechwa : [Zasób elektroniczny]. URL: <https://culture.pl/pl/tworca/jan-brzechwa>
6. Jan Brzechwa : [Zasób elektroniczny]. URL: [https://poezja.org/wz/Jan_ Brzechwa/](https://poezja.org/wz/Jan_Brzechwa/)
7. Machtumkuli. Wiersze / Przełożył Jan Brzechwa. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954. 28 s.
8. Urbanek, M. Brzechwa nue dla dzieci. Warszawa : Wydawnictwo Iskry, 2013. 353 s.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-356-2-21>

Дворова О. Ю.

студентка аспірантури

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ГЕНДЕР У ТЮРКСЬКИХ ЛІТЕРАТУРАХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Література, як відображення та формування суспільних норм, пропонує багате полотно, через яке можна дослідити та зрозуміти динаміку гендеру. Вивчення гендеру в літературі потребує критичне дослідження того, як наративи формують і формуються під впливом нашого розуміння гендерних ролей, ідентичностей та відносин. Мета цього дослідження – вивчити перетин гендеру та літератури, зосередившись на тому, як гендер впливає на літературну творчість, інтерпретацію та критику, а також зазнає впливу від них.

Це дослідження вкорінене в ширшому контексті гендерних студій та феміністичної теорії, які значно розвинулися за останні кілька десятиліть. Спочатку феміністична літературна критика зосереджувалася